

Araştırma Makalesi

Manzum Osmanlı Hac Seyahatnamelerinde Kudüs

*Jerusalem In Verse-Form Ottoman Hajj Travelogues*Fatih KOYUNCU¹

1 Doç. Dr., Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, fkoyuncu06@gmail.com

Öz: Türk edebiyatında, muhtelif saiklerle yola çıkan seyyahların gezip gördüğü yerler hakkında bilgi verdiği seyahatname türü metinlerin yazımına rağbet edilmiştir. Hacca gitmek amacıyla kafiyeyle katılan bazı Osmanlı şair ve nasirleri, bu seyahatlerini anlatan eserler kaleme almışlardır. Önemli bir yekûn tutan bu metinler temelde iki tür içerisinde değerlendirilir. Hac kaidelerinin anlatıldığı eserlere menâsik-i hac, gidilen menzillerin bahse konu edildiği metinlere de menâzil-i hac adı verilir. Her iki türdeki metinler incelendiğinde bazı seyyahların hac yolculuğu esnasında Kudüs'e uğradığı görülmektedir. Kudüs hem İslamiyet hem de diğer semavi dinler için önemli bir şehirdir. Tespit edebildiğimiz kadarıyla Kudüs hakkında Ahmed Fakih (öl.?) başta olmak üzere Esirî (öl. 16. yy.), Nihânî (öl.?) ve Servet (öl.?) bazı bilgileri nazım formunda nakletmişlerdir. Şairlerin özellikle Kudüs'teki kutsal yerler arasında Mescid-i Aksâ ve Kubbetü's-sahre'yi daha detaylı tanıttığı görülmektedir. Halka bilgi vermek amacıyla yazılan bu eserlerde sade bir anlatım tercih edilmiştir. Farklı dönemlerde yaşamış şairlerin verdiği bilgiler Kudüs'teki ziyaret yerlerinin tarihî durumunu ortaya koymasına bakımından önem arz etmektedir. Osmanlı Dönemi'nde yaşamış şair seyyahların eserlerindeki bu anlatılar, hatırat niteliğini aşan ve gidilen yerlerin okuyucuların zihninde canlandırılmasını sağlayan bilgiler barındırması açısından birer vesika hüviyetindedir. Bu yazıda, Osmanlı Dönemi'nde hac seyahati sırasında Kudüs'e uğrayan şair seyyahların bu menzille ilgili verdiği bilgiler ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Klasik Türk Edebiyatı, Hac, Osmanlı, Seyahatname, Kudüs, Manzum.

Atıf: Koyuncu, F. (2026). "Manzum Osmanlı Hac Seyahatnamelerinde Kudüs". *Edebî Eleştiri Dergisi*. 10(1): 245-261.

DOI: 10.31465/eeder.1835662

Geliş/Received: 03.12.2025

Kabul/Accepted: 30.01.2026

Yayımlı/Published: 25.03.2026

Abstract: In Turkish literature, travelogues written by travelers who set out for various reasons and described the places they visited have gained popularity. Some Ottoman poets and prose writers who joined these caravans wrote works describing their travels. These works, which are quite numerous, are mainly categorized into two types: texts that explain the rules and rituals of Hajj are called menâsik-i hacc, while those that describe the stations and stops along the route are called menâzil-i hacc. One of the locations mentioned by many travelers in both types is Jerusalem. Jerusalem is a significant city not only for Islam but also for other major religions. As far as we can determine, Ahmed Fakih (d.), Esirî (d. 16th century), Nihânî (d.) and Servet (d.) narrated some information about Jerusalem in verse. These works, generally written to inform the public, adopt a straightforward and accessible language. The information provided by poets from different periods is significant in revealing the historical state of Jerusalem's pilgrimage sites. The narratives of Ottoman-era poet-travelers go beyond the function of personal memoirs; they serve as documentary records, offering vivid portrayals of the places visited and allowing readers to visualize them clearly. This article focuses on the information provided about Jerusalem by poet-travelers who visited the city during their Hajj journeys in the Ottoman period.

Keywords: Classic Turkish Literature, Hajj, Ottoman, Travelogue, Jerusalem, Verse.

Extended Abstract

Every Muslim who is financially and physically able undertakes a journey to Mecca and Medina at a specific time of the year to fulfill the religious obligation of Hajj. Following the incorporation of the Hijaz region into Ottoman territories by Sultan Selim I in 1517, the organization of Hajj was conducted under the patronage of the Ottoman Empire for nearly four centuries. Throughout this historical period, pilgrimage routes were established to facilitate access to these holy destinations. During the Ottoman era, pilgrims traveled to the Hijaz via two main routes: from Damascus and Cairo, following the conquests in these regions. Along these routes, caravanserais and inns were built, mostly in central parts of cities, to accommodate pilgrims. Since the time of the four caliphs, Muslims have embarked on journeys to explore newly conquered lands and spread Islam. Some travelers recorded the events they witnessed, providing information about the places they visited. During the Classical Turkish Literature period, there was a significant number of both poetic and prose travelogues with religious content focused on the Hajj. Texts that describe the conditions and requirements of Hajj are referred to as *Menasik al-Hajj*, while those providing information about the places visited during the pilgrimage journey are known as *Manazil al-Hajj*. Hajj travelogues, often describing journeys lasting up to eight months, provide details about the routes taken, accommodations used, and the activities performed along the way. These works also contain valuable information about the names and conditions of rest stops, mosques, fortresses, inns, sacred places at the stations, water and shopping facilities, the safety of the areas, the condition of the local population, and hardships encountered during the journey. While these texts serve as records of knowledge, some were written with literary concerns as well. Ottoman pilgrimage travelogues are significant for depicting the pilgrimage caravan's journey and for offering firsthand information about the extensive geography stretching from Istanbul to Mecca. Jerusalem, a city with ancient roots, has been regarded as sacred not only by Muslims but also by Jews and Christians, as it has hosted many prophets since the time of Prophet Abraham. Known in history by various names such as *Urusalim*, *Yerushalayim*, and *Hierosolyma*, the city was given the name "Quds" by Muslims, meaning "blessing" or "sacred." As the first qibla of Muslims, Jerusalem holds a central position in Islamic belief and is often referred to as *al-Quds al-Sharif*. The term *al-Masjid al-Aqsa* has been used for Jerusalem since the early period of Islam. As an ancient city, Jerusalem has been discussed in various aspects in both historical and literary Ottoman texts. Several Ottoman travelers who visited Jerusalem at different times documented their observations, while authors of *Mawlid* and *Mirajiyya* texts narrated the Prophet Muhammad's Night Journey from Mecca to *al-Masjid al-Aqsa*. Some Divan poets expressed their affection for the city in their poetry. Ottoman poets who traveled to the Hijaz for pilgrimage also composed works depicting their journey, often stopping in Jerusalem, a city of great significance not only for Islam but also for other Abrahamic religions. Poets such as Ahmed Fakih, Esiri, Nihani, and Servet visited Jerusalem during their pilgrimages and recorded information about the city. The knowledge provided by poets from different periods about Jerusalem is valuable both historically and literarily. These travelers primarily offered information about their journey, the virtues of Jerusalem, and its architectural structures. In his travelogue *Kitab al-Awsaf al-Masajid al-Sharifa*, Ahmed Fakih used plain and comprehensible language to describe in great detail the sacred sites in Jerusalem, such as the Dome of the Rock and *al-Masjid al-Aqsa*, including the number of doors, windows, and lamps. Esiri, in his voluminous work *Husamnameh*, introduced the sacred sites of Jerusalem and narrated incidents involving notable Islamic figures, emphasizing the sanctity of the city. In the works of Nihani and Servet, only a few places were briefly mentioned. Locations discussed by these poets include *al-Masjid al-Aqsa*, Dome of the Rock, the Haram, Mount Sinai, Valley of Hell (*Wadi alJahannam*), the Church of Bethlehem, the Station of Solomon, the Tomb of Mary, the Tomb of Moses, the Tomb of Rabia, the Gate of Repentance/Mercy, the Dome of the Chain, and the Cradle of Jesus. Among these, only Ahmed Fakih provided information about the Dome of the Chain, Valley of Hell, the Station of Solomon, and the Church of Bethlehem. Information regarding the Tomb of Moses was transmitted by Esiri. Of all the authors, Ahmed Fakih mentioned the highest number of sacred sites. The authors emphasized that they arrived in Jerusalem via Damascus and highlighted the city's sacred status for Muslims. Furthermore, in one manuscript of Bahti's poetic work

about pilgrimage stations, a miniature illustration depicts the sacred sites of Jerusalem, including some not mentioned in the text. The information in these travelogues about the places visited is of significant historical and literary value.

Giriş

Hiz. Ömer döneminden itibaren sınırların genişlemesiyle İslam'ı yaymak ve ilim tahsil etmek amacıyla Müslümanlar tarafından seyahatler düzenlenmiş; bazı seyyahlar yolculuk sırasında şahit olduğu hadiseleri kayda geçirerek gidilen yerler hakkında bilgiler vermiştir. Klasik dönemde coğrafya ile ilgili yazılan eserler, daha ziyade gözleme dayanan birer seyahat kitabı hüviyetindedir. İbn Hurdâzbih'in (öl. 912-13) *el-Mesâlik ve'l-memâlik* adlı eseri bunun ilk örneklerindedir. Orta Çağ'ın meşhur seyyahı İbn Battûta (öl. 1368-69) seyahatnamesinde ülke ve beldelerin özelliklerinden ziyade orada yaşayan halkın sosyal hayatı, inanç ve gelenekleri hakkında malumat aktarmıştır (Yazıcı, 2009: 10). Osmanlı Dönemi'nde savaş, ticaret, sürgün, tayin, eğitim ve hac gibi çeşitli vesilelerle seyahat eden bazı şair ve nasirler bu yolculuklarını anlatan eserler kaleme almışlardır.

Klasik Türk edebiyatı döneminde yazılan dinî muhtevalı metinler arasında hac konulu seyahatnamelerin sayıca fazla olduğu görülmektedir. Temelde haccın şartlarını anlatan eserlere menâsik-i hac, hac yolculuğu sırasında uğranan yerler hakkında bilgi veren metinlere ise menâzil-i hac adı verilir. Hac muhtevalı eserlerde yol güzergâhları, konaklanacak yerler tanıtılarak bu seyahatte neler yapıldığına dair bilgiler bulunmaktadır. Bu türde kaleme alınan metinlerde konakların adı ve mevcut durumları; menzillerde bulunan mescit, kale, han ve ziyaret mekânları, su ve alışveriş imkânı, mekânın güvenilirliği, oradaki halkın vaziyeti, menzilde ve yolda karşılaşılan zorluklar hakkında bilgilere rastlanmaktadır. Ayrıca konaklar arasındaki mesafeler, menzillere ne kadar sürede ulaşıldığı ve konaklama sürelerine değinilmektedir (Kaya, 2022: 411-412). Bu eserler arasında bilgi aktarmanın yanında edebî kaygıyla kaleme alınan metinler de vardır. Türk edebiyatında Fevrî'nin *Risâle fi'l-menâsik* adlı eseri ile Nâbî'nin (öl. 1712) *Tuhfetü'l-Harameyn*'i bu türde kaleme alınan edebî mensur eserlerdendir. Manzum metinler arasında ilk olarak Ahmed Fakîh (öl.?) *Kitâbu Evsâfi'l-mesâcidi's-şerîfe* adlı eserinde hac seyahati sırasında konakladığı Şam, Kudüs, Halilürrahmân, Mekke ve Medine hakkında detaylı bilgiler aktarmıştır. Sulhî (öl. 17. yy.) Şam ile Mekke arasındaki konakları anlatmıştır. Seyyid Mehmed Efendi (öl. 1706) 1698 yılında çıktığı hac yolculuğu esnasında Üsküdar ile Fatıma Vadisi arasında uğradığı menzilleri bahis konusu etmiştir. 18. asır şairlerinden Cûdî (öl. 18. yy.), Şam ile Mekke arasında bulunan menzilleri tanıtmıştır. Fethî (öl. ?) 153 beyitlik seyahatnamesinde Mısır ile Medine arasında yer alan konaklar hakkında bilgi vermiştir. Bahrî (öl. 17. yüzyıldan sonra), Üsküdar ile Şam arasındaki otuz dokuz menzili kısaca tanıtmıştır. İbrahim Kadem (öl. 1897), *Delîlü'l-Harameyn* adlı eserinde uğradığı konaklar ve haccın şartları hakkında bilgi vermiştir (Kiraz, 2023: 112-118). Hac seyahati sırasında birçok menzile giden seyyahların bir kısmı semavi dinler için önemli bir yere sahip olan Kudüs'ü ziyaret etmişlerdir.

Tarihi çok eski zamanlara dayanan Kudüs, Hiz. İbrahim'den itibaren bazı peygamberlere yurt olması sebebiyle başta Müslümanlar olmak üzere Yahudi ve Hristiyanlar için de kutsiyet atfedilen bir şehirdir. Tarihte Urusalim, Yerusalem ve Hierosolyma gibi farklı isimlerle anılan şehre, Müslümanlar "bereket, mübarek olmak" anlamına gelen Kudüs ismini vermiştir. Müslümanların ilk kıblesi olan bu şehir, İslam dinindeki önemine binaen Kudüs-i Şerîf olarak anılmıştır. Mescid-i Aksâ adı ilk dönemlerde Kudüs için de kullanılmıştır (Harman, 2002: 323, 326). *Kur'an*'da Kudüs ismi geçmemekle birlikte, Mescid-i Aksâ çevresinin mübarek ve

mukaddes olduğundan bahsedilmiştir (bk. el-İsrâ 17/1; el-Mâide 5/21). Özellikle miraç mucizesinde Hz. Muhammed'in Kudüs'e gitmesi ve oradan göğe yolculuk etmesi, Müslümanlar için bu şehri daha da önemli hâle getirmiştir. Milattan önce 10. asırda Hz. Süleyman tarafından başkent yapılan Kudüs'e hâkim olmak, tarihin farklı dönemlerinde genel itibarıyla bir güç göstergesi olarak kabul edilmiştir. *Kur'an*'da ve hadislerde üstünlüğü anlatılan bu şehir, ilk olarak Hz. Ömer zamanında Müslümanlar tarafından fethedilmiştir. Birçok sahabe, tâbiin bu şehre gelmiş ve bazıları burada vefat etmiştir. Emeviler, Abbasiler, Eyyubiler, Fatımiler, Selçuklular ve Memlükler gibi Müslüman devletlerin idaresinde bulunan Kudüs, bazı dönemlerde Haçlıların himayesine girmiştir. 1516 yılında Osmanlı hâkimiyeti altına giren Kudüs, I. Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti'nden ayrılmıştır. Müslümanların idaresinde olduğu müddetçe bu şehir birçok yapıyla imar edilmiştir (Avcı, 2002: 327-329).

Kadim bir şehir olan Kudüs gerek tarihî gerekse edebî Osmanlı metinlerinde birçok yönüyle ele alınmıştır. Bu şehre farklı dönemlerde gelen bazı Osmanlı seyyahları Kudüs'le ilgili malumat vermiş, mevlid ve miraciye müellifleri Hz. Muhammed'in Mekke'den Kudüs'e gidişini nakletmiş, bazı Divan şairleri bu şehre olan sevgilerini şiirlerine konu etmiştir (bk. Öztürk, 2017: 39-57; Altınova, 2018: 138-158). Hıfzî (öl. 17. yy.), *Mir'atü'l-Kuds* adlı eserinde buradaki ziyaret yerleri hakkında bilgiler vermiştir (Göllü, 2018: 132). Ni'metullah Çelebi *Fezâil-i Kuds* isimli risalesinde Kudüs'ün tarihi ve faziletlerini anlatmıştır (Coşkun ve Velioğlu, 2017). Dâmadzâde Mehmed Murad Efendi, *Nebzetü'l-menâsik* adlı kitabının bir bölümünde Kudüs ve el-Halil şehri hakkında tanıtıcı bilgiler aktarmıştır (Eroğlu, 2022). Bu eserlerin haricinde Kudüs'ü ziyaret ederek buradaki izlenimlerini nazım formunda nakleden şairler de vardır. Ahmed Fakîh, Esîrî, Nihânî ve Servet hac seyahatleri sırasında Kudüs'e uğramış ve bu menzille ilgili bazı bilgiler aktarmışlardır.

Bu yazıda, Osmanlı döneminde kaleme alınmış manzum hac seyahatnameleri üzerine yapılan çalışmalar incelenmiş ve dört eserde Kudüs'le ilgili anlatılara yer verildiği tespit edilmiştir. Bu metinlerden hareketle şair seyyahların anlatımıyla Kudüs'ün farklı dönemlerdeki tarihî dokusuna ve manzum seyahatnamelerde nasıl tanıtıldığına vurgu yapılmıştır. Daha önce seyahatnameler özelinde Kudüs'le ilgili yapılan çalışmalarda, incelediğimiz metinler arasında sadece Ahmed Fakîh'in eserine dikkat çekilmiştir (bk. Oktay, 2018: 111-132; Yılmaz, 2018: 34-35). Daha çok Evliya Çelebi ve İbn Battûta gibi seyyahların aktardığı bilgiler üzerine çalışmalar yapılmıştır (bk. Tezcan, 2020: 214-231; Yıldırım, 2023). Hâlbuki Servet, Nihânî ve özellikle Esîrî'nin aktardığı bilgiler mühimdir. Ayrıca Aksaraylı Hasan Rızâyî (öl. 17. yy.) *Tuhfetü'l-menâzil* adlı eserinin elde olan bir nüshasında Kudüs'e uğramak üzere yola çıktığını anlatır. Fakat mevcut yazmada eksik sayfalar olduğu için Kudüs anlatılarına ulaşamamıştır. Bu çalışmayla manzum hac seyahatnamelerinde bir menzil olarak Kudüs'ün gerek tarihî gerek edebî yönden nasıl tanıtıldığını ortaya koymak amaçlanmıştır. Aşağıda yazıya konu olan şairler ve eserleri hakkında kısa bilgilere yer verilmiştir:

Ahmed Fakîh- *Kitâbu Evsâfi'l-mesâcidi's-şerîfe*: Hayatı hakkında net bir bilgi bulunmayan Ahmed Fakîh'in hangi asırda yaşadığı tespit edilememiştir. Adı geçen eserin 14. asrın ikinci yarısında yazıldığı tahmin edilmektedir. *Çarhnâme* adlı eseriyle de bilinen şair, hac yolculuğu esnasında uğradığı Şam, Kudüs, Halilürrahmân, Mekke ve Medine şehirlerinde ziyaret ettiği kutsal mekânları detaylı bilgiler vererek tanıtmıştır. Ahmed Fakîh, bu eserinde sade ve yalın bir dil kullanmış, canlı tasvirlerle yer vermiştir. İçerisinde Kudüs için hece ölçüsüyle yazılmış şiirlerin de bulunduğu eser, Anadolu sahasında kaleme alınan menâzil-i hac türündeki metinlerin ilk örneklerindedir (Kolbaş, 2023: 40-41).

Esîrî-Hüsâmnâme: Ömrünün büyük bir kısmını 15. yüzyılda geçiren Esîrî, *Hüsâmnâme* adlı eserini 1505 ile 1510 yılları arasındaki bir tarihte kaleme almıştır. Esîrî bu manzum eserinde İstanbul'dan yola çıkarak Şam, Kudüs ve Mekke güzergâhındaki hac seyahatini anlatmıştır. Uğradığı şehirler hakkında detaylı bilgiler aktaran şair, pek çok hikâyeye de yer vermiştir. Eldeki bilgilere göre manzum hac seyahatnameleri arasında en hacimli eserdir (Kolbaş, 2021: IX).

Servet-Menzilnâme: 16. asırda yaşamış Servet adlı bir şair tarafından kaleme alındığı tahmin edilen eserde İstanbul, Konya, Şam, Kudüs ve Mekke arasındaki bazı hac menzillerinin adı anılmış, gidilen konaklardaki ziyaret yerleri hakkında kısa bilgiler verilmiştir. Sade bir üslubun tercih edildiği eserde, yüz otuz beş beyit ve dokuz kıt'a vardır (Donuk, 2017: 13).

Hasan Rızâyî-Tuhfetü'l-menâzil: 17. asrın velut isimlerinden olan Rızâyî, 1599 yılında Aksaray'da doğmuştur. Başta babası Abdurrahman Efendi olmak üzere Aksaray'ın önde gelen âlimlerinden ders almış, daha sonra İstanbul'da medrese tahsiline devam etmiştir. Hasan Rızâyî, Osmanlının farklı şehirlerinde müderrislik ve kadılık vazifelerinde bulunmuştur. Rızâyî'nin birçok konuda yazılmış yirmiye yakın eseri vardır (Cankurt, 2021:e-kaynak). Müellifin eserlerinden biri de hac seyahatini anlattığı *Tuhfetü'l-menâzil*'dir. Eserin elde olan bir nüshasının sonunda Kudüs yolculuğu hakkında bilgi vermeye başladığı görülmektedir. Fakat yazma bu varaktan sonra son bulmaktadır. Eserin tam bir nüshası tespit edilebilirse şairin Kudüs'le ilgili anlatılarına ulaşma imkânı ortaya çıkacaktır. Mevcut yazmada Kudüs'e ulaşma arzusunu nazmen dile getirdiği görülmektedir (Hasan Rızâyî, 1074/1664: 59b).

Nihânî-Seyahatnâme: Hayatı hakkında net bir bilgiye ulaşamayan Nihânî'nin 18. yüzyıl veya öncesinde yaşadığı tahmin edilmektedir. Şair, hac vazifesini ifa etmek için çıktığı yolculukta sırasıyla Hama, Şam, Kudüs, Akabe, Medine ve Mekke'yi ziyaret eder. Uğradığı şehirlerde bulunan önemli ziyaret yerlerini lirik bir dille anlatır. Beş farklı aruz kalıbının ve bir hece ölçüsünün tercih edildiği eser, on bir bölümden ve yüz on bir bendden müteşekkildir (Altınışık, 2023:715).

Ayrıca 17. asır şairlerinden Bahtî'nin *Manzûme fî-Menâsiki'l-Hacc* adlı eserinde, Kudüs'le ilgili anlatılara yer vermediği; fakat metnin elde olan bir yazmasında buradaki kutsal mekânların tasvir edildiği bilinmektedir (Bahtî, 40a. Ayrıca bk. Memiş, 2022: 597-618).

1. Manzum Hac Seyahatnamelerinde Kudüs Anlatıları

Yukarıda bahsedilen eserler incelendiğinde Kudüs'ün muhtelif yönleriyle anlatıldığı görülmektedir. Şairler öncelikle Kudüs'e seyahatlerini dile getirmiş, bu şehrin mukaddes bir yer olduğunu vurgulayarak buradaki yapılar hakkında bilgi vermişlerdir. Seyyahların Kudüs'le ilgili aktardığı bilgileri şu başlıklarda ele alabiliriz:¹

1.1. Kudüs'e Yolculuk

Osmanlı Devleti'nde, Anadolu'nun farklı bölgelerinden gelen hac kabileleri Şam'da toplanırdı. Bazı seyyahlar buradan Kudüs'e yolculuk ederdi. Ahmed Fakîh de hac seyahati sırasında Kudüs'e gelir. Hac yolculuğunda Kudüs'e uğradığını söyleyen şair, burada iki ay kaldığını belirtir. Hasan Rızâyî, Kudüs'e gitmek ve oradaki menzilleri ziyaret etmek için Allah'a yakarır. Ona göre Kudüs'e gitmek isteyen kişi abdestini alıp temiz elbisler giymelidir. Kudüs'e ulaşanlar halis bir niyetle Allah'ı anmalıdır. Anadolu'yu bırakıp Kudüs'e kavuşma şevkiyle yola çıkan Nihânî, Allah'ın yardımıyla karlı dağları ve uzun yolları aşarak Kudüs'e ulaştığını söyler. Ona

¹ Bu çalışma için esas alınan eserlerde Kudüs'te bulunan yerler detaylı anlatıldığı için yazının kapsamı gereği ilgili başlıkları açıklayıcı mahiyetteki beyitlere yer verilmiştir.

göre, bu yolda çekilen zahmet aslında bir nimettir. Kudüs'e Hama ve Şam üzerinden giden şair, Emevî Cami'sine de uğradığını belirtir (Altınışik, 2023: 722). Hac yolcuğu sırasında Şam'da birkaç gün konaklayan Servet'in eşi burada rahatsızlanır. Şam'dan Kudüs'e yolculuğu yedi gün sürer (Donuk, 2017: 8):

Vaţan ğurbet idüben yola girdük
Bi-ħamdi'llāh ki geldük Kuds'e irdük (Ahmed Fakîh, b. 59)²

Oturdum anda iki ay tamāmet
Çü yoldaşlar çıkup gitdi selāmet (Ahmed Fakîh, b. 67)

Naşîb ola varaydım Kuds'e yā Rab
Menāzilin göreydim rüz ile şeb

Alup āb-dest giye arıca tonlar
İde niyyet-i pāk Kuds'e varanlar

Okuya bu du'āyı evvel ol kes
Hüdāyi zıkr ü tesbîh eyleye bes (Hasan Rızâyî, vr. 59b)

Koyup Rüm'ı teveccüh Kuds'e kıldum
Vişāl-i şevk ile yanup yakıldum
Hakūñ 'avniyle maķşūdumı buldum
Şükür gördüm gelüp Kuds-i Şerîf'i (Nihânî, b.1)³

Mübārek Kuds'e yedi günde irdük
Evvelā Kubbe-i Şahrā'yı gördük (Servet, b. 52)⁴

Esîrfî; Kudüs'e ulaştıklarında gönül gözlerinin aydınlandığını, Kudüs halkının hacılara ilgi göstererek onları bir yerde misafir ettiğini söyler. "Hikâye-i Beyân-ı Hâl" adlı manzumesinde, Allah'ın evi olan Kudüs'te bir ay kadar kaldığını, amaçlarının hac yolculuğu olduğunu, burada namaz kılarak ve oruç tutarak vakit geçirdiğini nakleder. Ona göre Kudüs'ün gündüzleri bayram günü, geceleri Berat gecesine gibidir. Mescid-i Aksâ'da Allah'ı anarak, Kubbetü's-sahre'de tefekkür ederek vakit geçiren şair, burada dünya işlerini terk ettiğini ve dünyanın aldatıcı işlerinden uzaklaştığını ifade eder (Kolbaş, 2021: 401-402, 463):

Müddet ile cümle Kuds'e irmişüz
Gönlümüz gözini rüşen kılmışuz

Kuds halkı haylî 'izzet itdiler
Kamusu hüccāca raġbet itdiler (Esîrfî, b. 345-346)⁵

1.2. Mukaddes Şehir

Ahmed Fakîh, Mescid-i Aksâ'yı tanrı evi olarak niteler. Kudüs'ün ulu bir şehir olduğunu ve evlerinin taştan yapıldığını söyler. Kubbetü's-sahre ve Mescid-i Aksâ gibi kutsal yerler buradadır. Şair böyle bir kutsi mekânda gece gündüz Allah'a dua etmek gerektiğini dile getirir (Kolbaş, 2023: 140-141). Kudüs'ün faziletine işaret eden Nihânî, burayı görünce gönlüyle

² Ahmed Fakîh'in eserinden yapılan alıntılar için Ozan Kolbaş tarafından hazırlanan neşir (2023) esas alınmıştır.

³ Nihânî'nin eserinden yapılan alıntılar için Muhammet Emin Altınışik (2023) tarafından yayınlanan makaleden faydalanılmıştır.

⁴ Servet'in eserinden alınan beyitler için Suat Donuk (2017) tarafından yayınlanan makaleden yararlanılmıştır.

⁵ Esîrfî'nin *Hüsammâme*'sinden alınan beyitler için Ozan Kolbaş'ın (2021) doktora tezi esas alınmıştır.

beraber gözünün de aydınlandığını, kalplere esenlik veren Kudüs'ün şerif olarak anılmasını söyler. Şaire göre dinin ve imanın kaynağı olan bu yer, gönüllere huzur verdiği için şeriftir:

O yirdedür bilün Şahre vü Akşā
Gice gündüz ana göz dikse baksa (Ahmed Fakîh, b. 62)

Nice ismi şerîf olmaya anuñ
Odur kâni bu dînüñ ü îmānuñ
Odur şeksüz bilün āramı cānuñ
Şükür gördüm gelüp Kuds-i Şerîf'i (Nihânî, b. 8)

Kudüs'ün kutsiyetine değinen Esîrî, Allah'ın buraya nazar ettiğini söyler. Ona göre Kudüs şefaht sahibi Hz. Muhammed'in yoludur. Hz. Peygamber, Kudüs'ten miraca yükselmiştir. Allah, İbrahim Peygamber'e Kudüs'e gitmesini emretmiştir. Davud Peygamber'in burada nurlu bir zinciri vardır.⁶ Hz. İsa, Kudüs'te doğmuş, buradan göğe çıkmıştır. Hz. Musa, Kudüs'e müştak olmuştur. Şair "Kuds-i mübârekdedür" redifli manzumesinde buranın mahşer yeri olduğunu, bu menzile gelenin bir ânının bin vakit gibi kıymet kazanacağını, Hz. Muhammed'in on dostunun buraya geldiğini, Kudüs'ün Allah'ın evi olduğunu, Râbia el-Adeviyye'nin burada medfun bulunduğunu söyler. Şaire göre Kudüs; Hızır'ın durak yeri, zenzem suyunun kaynağıdır. Hz. İsa, Hz. Meryem ve sahabeden Selman-ı Farisî'nin kabri buradadır (Kolbaş, 2021: 402-404):

Ķuds Allāh'ın nazar-gāhı durur
Hem şefā'at ıssınuñ rāhı durur

Ķuds'den mi'rāca ağdı Muştafā
Ol mürüvvet issi ol kân-ı şehā

Ķuds'de toğurdı Meryem 'İsā'yı
Ķuds'e müştāk eyledi ĶaĶ Mūsā'yı (Esîrî, b. 350, 351, 355)

Esîrî, Kudüs şehrinin kudsiyetini ifade ederken "Ķikâyet-i Mūsâ Aleyhisselâm" başlıklı bölümde helva gibi leziz olarak nitelendirdiği şu hikâyeyi anlatır: Hz. Musa bir gün Tur Dağı'nda Allah'a kendi katında sevgili olan şeyin ne olduğunu sorar. Cenab-ı Hak ona Kudüs'üm, diye cevap verir. Bu mübarek yere günde yetmiş kere nazar ettiğini, onun da nazar etmesini söyler. Musa Peygamber Kudüs'e bakar ve yaratıcının buraya olan sevgisini sorgular. Allah bu tavrından dolayı Kudüs'e gitmesi için ona yol göstermeyeceğini bildirir. Hz. Musa ne kadar uğraşsa da Kudüs'ün yolunu bulamaz ve Allah'tan af diler (Kolbaş, 2021: 421):

Didi yā Rab sevgilü neñ var baña
Di ki ben daħı muñi' olam aña

Didi yā Mūsā ki Ķuds'üm var durur
Ol mübârek yir baña manzar durur (Esîrî, b. 648-649)

1.3. Kubbetü's-sahre

⁶ Nakledildiğine göre Allah, Davud Peygamber'e haklı ile haksızı ayırt edebilmesi için bir zincir bahşetmişti. Mihrabının tavanında asılı bulunan ve yuvarlak çemberlerden oluşan bu zincir çok sağlamdı. Çemberin halkaları zümrüt, yakut gibi cevherlerle süslüydü. Davud Peygamber göklerde olan hadiseleri zincirin tınlaması ile bildirdi. Bu zincire dokunan her hasta şifa bulurdu. Davacılar bu zincire gelir ve onun yanında muhakeme olurlardı. Hak ânında yere doğru sarkar; batıl olduğunda yukarıya doğru çekilirdi. Bu zincir Hz. Davud'un kavmi arasında, hile ve kötülük artıncaya kadar asılı durmuştu. Sonra Allah'ın emriyle kaldırıldı (Aydemir, 2006: 169).

Harem'deki mukaddes kaya üzerinde bulunan ortası kubbeli yapıya Kubbetü's-sahre adı verilir. Mukaddes bir mekân olduğu için şair seyyahlar burayla ilgili detaylı bilgiler aktarmıştır. Ahmed Fakîh, Kubbetü's-sahre'nin sekizgen olduğunu, Tur Dağı'nın karşısında bulunduğunu, her bir duvarında beş pencere ve farklı süslemelerin yer aldığını söyler. Çok büyük ve farklı renklerle bezenmiş olan pencerelerin toplamı kırktır. Mescidin içi mermer taşıyla yapılmış ve altınla harç edilmiştir. Kubbetü's-sahre'nin üç kat kemerleri, yeşil ve kırmızı renkte direkleri vardır. Bu yapının ortası Sahre'dir. Buranın ortasında yirmi beş, iç tarafında on altı direk vardır. Yüksekliği on beş karış olan demir parmaklıkları Hz. Davud'un yaptığı rivayet edilir. Dört yerde demirden kapı vardır. Hz. Muhammed'in miraca çıkarken bastığı Sahre taşı buradadır. O taşın altına girip namaz kılmak gerekir. Bu taş, Hz. Peygamber'e hürmet ederek onunla yükselmek istemiş ve muallakta durmuştur. Taş kapılı yerde ayrıca dört yüksek kapı vardır. Bu kapılar ikişer katlıdır. Bir zincirde beş yüz kandil olup sadece Kubbe'de üçyüz elli kandil mevcuttur. Kubbe'nin içerisinde iki kürsü ve onların üstünde iki mushaf vardır. Kubbe'nin uzunluğu iki yüz adımdır. Bu mescidin iki imamı vardır. Kubbe tamamen kurşunla kaplıdır ve yapının yüksekliği yüz arşındır (Kolbaş, 2023: 141-145). Nihânî "Der-Beyân-ı Medh-i Mescid-i Aksâ ve Kubbe-i Sahratu'llâh" başlıklı manzumesinde Kubbetü's-sahre ile ilgili olarak, Hz. Muhammed'in buraya ayak bastığını, sekizgen yapılı bu yerde demirden yapılmış bir nar ağacının bulunduğunu, Hz. Peygamber'in buradan miraca çıktığını, içerisinde meleklerle dolu olduğunu, yapısında yer alan mermerlerin altın suyu ile yapıldığını belirtir. Ayrıca Hz. Muhammed'in miraca çıkarken bastığı muallak taşının burada olduğuna değinir (Altınışık, 2023: 724-725). Servet'in içinde bulunduğu hac kafilesini ilk olarak Kubbetü's-sahre'yi görür:

Sekiz katdur o Kubbe'nün bucağı
Anuñ karşusınadır Tūr Tağı (Ahmed Fakîh, b. 71)

İderdüm görmek için zâr
Şevk ile olmuşam bî-kâr
Sekiz dîvâr ile per-gâr
Güzeldür Kubbe-i Şahrâ (Nihânî, b. 4)

Mübârek Kuds'e yidi günde irdük
Evvelâ Kubbe-i Şahrâ'yı gördük (Servet, b. 52)

Esîrî, Kubbetü's-sahre'nin kutsiyetini ifade etmek için Kudüs'ü harap eden Babil hükümdarı Buhtunnasr'ın hikâyesini anlatır. "Hikâyet-i Buhte-i Nasr" başlığında naklettiğine göre, oldukça iri yapılı, cahil ve sapkınlık yolunu seçen Buhtunnasr adında bir hükümdar vardı. Mağrur olan bu şahın rehberi şeytandı. Şeytan bir gün Müslümanlara düşman olan bu hükümdarın yanına gelerek Kudüs'ten bahsetti. Buranın kubbesinde altın ve gümüşler mevcuttu. Süleyman Peygamber'in bütün hazinesi buradaydı. Buhtunnasr şeytanın sözüne uyarak ordusunu Kudüs'e sürdü. Merhametten yoksun olan bu ordu Kubbetü's-sahre'yi viran etti ve oradaki altını aldı. Yağmaladıklarını bir gemiye koydular ve bir adanın önüne geldiler. O esnada bir yel esti, gemi bir taşa çarparak parçalandı. Buhtunnasr'ın malı ve askerleri battı. Buraya Cezire-i Zeheb adını verdiler. Kubbe yerle bir olunca Allah orayı mamur etmek istedi. Mervan'ın oğlu Abdülmelik lakaplı bir büyük padişah vardı. Ustaları toplayıp Kubbetü's-sahre'yi inşa etmeyi arzu etti. Hak yolunda bütün malını harcadı. Birçok zinetle kubbeyi yaptırdı ve orası cennete benzer bir yer oldu. "Fi Medhi Kubbe-i Sahre" başlıklı şiirde şair Kubbetü's-sahre'yi görmekten mutlu olduğunu dile getirerek burayı bir daha görmek için Allah'a niyazda bulunur. Şaire göre, Hz. Muhammed'in Sahre'ye ayak basmasındaki maksadı buraya nazar etmektir (Kolbaş, 2021: 414-

417). Kubbetü's-sahre'nin yapısı altın ve gümüşten, kapıları la'l ve mercandandır. Biri altın, biri gümüş kerpiçli duvarın içinde elmas parçaları da vardır. Hz. Muhammed burada namaz kılıp Allah'a niyazda bulunmuştur (Kolbaş, 2021: 409):

Cümle altun gümüş idi yapuŝı
La'l [ü] mercân idi her bir apusu

Biri altun biri gümüş kerbii
urde dürr idi dıvârı[nu]ñ ii" (Esîrî, b. 472-473)

Buhte-i Naŝr idi ol itüñ adı
Olıŝardur yiri cehennem odi

ubbe-i Şahre'yi vîrân itdiler
Mâlîñ esbâbın aluban gitdiler (Esîrî, b. 540, 555)

1.4. Mescid-i Aksâ

Ahmed Fakîh'in aktardığına göre kutsal dinler için önem arz eden Mescid-i Aksâ'nın uzunluğu yüz altmış, eni yüz kırk adımdır. Mihrabın yanında minber vardır. Onun karşısında beyaz mermerden yapılmış müezzin mahfili bulunmaktadır. Burayı aydınlatan zincirde yüz altmış kandil vardır. Bunun haricinde baştanbaŝa dört yüz on iki kandil mevcuttur. Mescidin altında elli altı basamaklı merdivenle inilen bir alan bulunmaktadır. Oradaki birkaç yaşlı kişi Hz. Muhammed'in Burak adlı bineğini buraya bıraktığını söylemiŝtir. Mescid-i Aksâ'nın sağ tarafında İmam Malik namaz kılmuŝtur. Sol tarafta Hz. İsa'nın beşiği vardır. Buraya yerin altına inerek gidilir (Kolbaş, 2023: 146-147). Nihânî, Mescid-i Aksâ'yı Süleyman Peygamber'in inşa ettiğini, hacıların buraya geldiğini ve görenlerin hayran kaldığını belirtir. Servet, Hz. Muhammed'in miraca ıktığı yerin burası olduğuna dikkat eker:

ü kıbleden yana Mescid-i Akşâ
Bunuñ evŝâfına olmaya iŝŝâ

Yüz altmış adım ölcüdüm uzununu
Daı adımladum yüz kırk enini (Ahmed Fakîh, b. 108, 110)

Görenden cân u dil apmıŝ
Anı seven a'a apmıŝ
Süleymân-ı nebî yapmıŝ
Güzeldür Mescid-i Akşâ (Nihânî, b. 3)

Resül[üñ] mi'râca ıduğı revân
Ne yirden göğe urulmuş nerdübân (Servet, b. 58)

Esîrî, Kudüs'e geldiği için mutlu olduğunu ve Allah'ı anıp tespih ettiğini söyler. "Hikâyet-i Kuds" başlığında aktardığına göre; Allah, Cebrail vasıtasıyla Davud Peygamber'e Kudüs adıyla anılacak avlusu geniŝ, kubbesi yüksek, ok atılsa bile bir uçtan bir uca eriŝemeyecek geniŝlikte güzel bir yapı inşa etmesini emreder. Kudüs'ü görenlerin daima mutlu olmasını isteyen Allah; bu yapı bitiğinde oraya rahmet gözüyle bakacağını, her yaratılanın oraya hürmet ve hayret edeceğini, has kullarının burayı ziyaret edip ibadetle meŝgul olacağını, Kudüs'e gelen kiŝiye cehennem ateŝinin haram kılınacağını bildirir. Davud Peygamber ilahî emri yerine getirmek için bir mekân arar, fakat uygun bir yer seemez. Allah'a dua ederek kendisine layık bir yer bulamadığını, yardımına muhta olduğunu söyleyerek gözyaŝı döker. Cebrail dört yüz elli

yaşında Nasuh adlı bir şehzadeye ait uygun bir yerin olduğunu, mescidin bu alana inşa edilmesini emreder. Hz. Davud, Nasuh'a ilahî emri iletir ve bu yeri kendisine satmasını ister. Nasuh bunun karşılığında arsanın içeri dolduracak kadar altın talep eder. Hz. Davud da kendisine arsayı dolduracak kadar deve vermeyi teklif eder. Nasuh, istediği değer çok olmadığını, talep ettiği kadar bir fiyata bu yeri veremeyeceğini söyler. Davud Peygamber bunu satın alacak bir parasının olmadığını dile getirerek Allah'tan yardım diler. Cebrail o vakit Davud'a gönlündeki gamı gidermesini söyler. Hz. Davud, Nasuh'a maddi kıymetin kendisine er ya da geç verileceğini iletir. Bu minval üzerine anlaşılır. Nasuh üç gün sonra ücretini almak için Davud Peygamber'in yanına gelir. Hz. Davud ücreti ertesi gün almasını ister. Bunun üzerine Davud Peygamber Nasuh'a para verebilmek için Allah'a hâlini arz ederek yardım diler. Bu duadan sonra Allah, Nasuh'un özüne nazar eder. Nasuh bunun üzerine uykuya dalar. Uykuda ona sekiz cennet gösterilir. Nasuh cennetteki köşkleri görünce bunların kime ait olduğunu sorar. Allah, ona günahlarını affettiğini, malının karşılığında cennetteki köşke sahip olacağını, Davud Peygamber'e yerini vermesini emreder. Nasuh uykudan uyanır ve iman eder. Bir müddet sonra Hz. Davud bu mescidi yapar ve gökten adalet için nurdan bir zincir iner (Kolbaş, 2021: 404-408):

Cebre'îl'e Tañrı eyledi nidâ
Didi var benden selâm it Dāvūd'a

Benüm için eylesün bir hoş maķâm
Görse anı reşk ide Dārü's-selâm

Ol binâ Kuds adıyla yād ola
Anı gören kişi dāyim şād ola

Müddet ile yapıdı Dāvūd ol evi
Hak Te'ālā aña getürdi sevi (Esîrî, b. 384-385, 388, 452)

Bir başka rivayete göre Mescid-i Aksâ'yı Süleyman Peygamber inşa etmiştir. Cinleri toplayıp her birini çalıştırmıştır. Cinlerle beraber periler ve insanlar da bu yapıya hizmet etmiştir. Bu cinlerin her biri bir dağ gibiydi ve süttten daha beyazdı. Cinlerin bir kısmı inci ve mücevher getirdi. Kubbetü's-sahre inşa edilirken altın ve gümüş kullanıldı. Buranın her kapısında la'1 ve mercan gibi değerli taşlar mevcuttu. Biri altın, biri gümüş kerpiçli duvarın içinde elmas parçaları vardı (Kolbaş, 2021: 408-409):

Dāvūd'un oğlı Süleymân-ı Nebî
Sonra anı yapıdı dirler iy ebî

Dīvleri cem' eylemiş bir araya
Her biri kim hîdmetine yaraya

İns ü cinn ü perî bināgerleri
Devlet ehlinüñ kamu serverleri (Esîrî, b. 456-457, 462)

Bundan sonra "Hikâyet-i Beşir" adı altında şu kıssayı anlatır: Mescid-i Aksâ'da suyu cennetteki Selsebil Irmağı'na benzeyen bir kuyu vardı. Beşir isminde bir kişi kovanı bu kuyuya düşürdü. Arkadaşlarının yardımına rağmen kovayı çıkaramadı. Daha sonra üstünü çıkararak kuyuya girdi. Temiz olan bu kişi kuyunun dibinde bir şey gördü. Orada duvarı olmayan iki kanatlı bir kapı vardı. İçeriden, "Kapıdan içeri gir ve ileri doğru yürü!" diye bir ses duydu. İlerlediğinde, "Allah'ın rahmeti sana ulaştı, burası cennet bahçesidir" dediler. Beşir burada akli hayrete

düşürecek güzellikte bir saray gördü. Toprağı zaferan gibi olan sarıçiçeklerin yaprağı misk gibi koktu. Arkadaşları uzun süre kuyuda durunca onun boğulduğunu zannettiler. Beşir kuyudan çıkınca cenneti temaşa ettiğini söyledi. Onun bu sözüne bazıları inandı, bazıları inanmadı. İnanmayanlar bir delil istedi. Kuyudayken kopardığı çiçeği onların eline verdi. Bu işarete de inanmayanlar onu Hz. Ömer'in huzuruna getirdiler. Çiçeği, Hz. Ömer'in önüne koydular ve bu zamanda hiç kimsenin cennete giremeyeceğini söylediler. Bu esnada Hz. Ali, Hz. Peygamber'den nakille, ümmetinden bir kişinin cenneti temaşa edeceğine dair bir müjdesini aktardı. Hz. Ömer çiçeğin saklanması, bu süre zarfında solmaması hâlinde Beşir'in sözlerinin doğru olacağını ifade etti. Çiçeği bir zaman sakladıklarında onun solmadığını gördüler. İnsanlar onu cennet çiçeği olarak bildi ve ziyaret etti. Bu kuyu, Mescid-i Aksâ'dadır ve şimdi de bu kuyudan su içilir (Kolbaş, 2021: 411-413):

Mescid-i Akşâ'da vardur bir kuyı
Selsebîl Irmağı'na beñzer şuyı

Mescid-i Akşâ'da dur[ur] ol kuyı
Turmayuban şimdi içilür şuyı (Esîrî, b. 492, 531)

Esîrî, "Mucizât-ı Habibullâh" başlıklı manzumede Hz. Muhammed'in bir mucizesini anlatır. Naklettiğine göre, Mescid-i Aksâ'da bir direk vardı. Bu direk bir Yahudi'ye aitti. Cömertliğine ve vefanın kaynağı Hz. Muhammed bir gün, Mescid-i Aksâ'da arkadaşlarıyla namaz kıldı. O esnada bir Yahudi'de bu mescide layık güzel ve kıymetli bir direğin bulunduğunu söylediler. İçlerinden biri bu Yahudi'nin yanına giderek Hz. Muhammed'in kendisiyle görüşmek istediğini bildirdi. Bu talebi duyunca Yahudi mutlu oldu ve Hz. Peygamber'in huzuruna geldi. Hz. Muhammed ondan direği değeri karşılığında satın almak istediğini söyledi. O da ağırlığınca altın istedi. Hz. Peygamber bu teklifi kabul etti. Bunun üzerine direği getirdiler. O vakit Hz. Muhammed yüzüğünü çıkardı. Direkle yüzüğü tartıklarında yüzük daha ağır geldi. Yahudi bu mucizeyi görünce iman ederek Müslüman oldu. Bu direk Mescid-i Aksâ'da durmaktadır. Bunu görenlerin kalbine bir coşkunluk hissi gelmektedir (Kolbaş, 2021: 417-420):

Mescid-i Akşâ'da dur[ur] ol direk
Cüşa gelür anı göricek yürek (Esîrî, b. 629)

1.5. Harem

Ahmed Fakîh'in naklettiğine göre, Sahre'nin dört tarafı Harem'dir. Buranın uzunluğu yedi yüz otuz, eni de beş yüz altmış arşındır. Toplamda sekiz kapısı vardır. Bu kapıların boyu otuz karış olup hepsi eşittir. Bu kapıların malzemesi demir, bakır ve pirinçten; menteşe ve tutacak yerleri bronzdandır. Harem'de mescid ve medrese bulunmaktadır. Buranın içinde dört minare vardır. Yüz on yedi basamakla bu minarelere çıkılır. Harem'den bütün şehir görülür. Burada bulunan kuyulardaki sular çok iyidir. Ağaçların meyvesinden ihtiyaç sahipleri faydalanır. Turunç, hurma ve zeytin çoktur (Kolbaş, 2023: 149-151):

O Şahre'nün çü dört yanı Harem'dür
Anı düzen ne h'ş sâhib-keremdür

Yidi yüz otuz arşundur uzunu
Velî biş yüz altmışdur dağı eni

Yüz on yidi ayak çıkar birine
Çıkarısañ üstine heb şar görine (Ahmed Fakîh, b.141-142, 148)

1.6. İsa Beşiği

Ahmed Fakîh'in aktardığına göre, Mescid-i Aksâ'nın sol yanında İsa Beşiği vardır. Girişi kibleye karşı olan bu mekân yerin altındadır. Ahmed Fakîh de burayı ziyaret etmiş ve bu beşikte yatmıştır. Servet, bu beşiğin beyaz mermerden yapıldığını söyler:

Yerüñ altındadır ana inerler
Ziyâret eyleyüb girü dönerler (Ahmed Fakîh, b. 120)

Vardum 'İsâ beşigine /Yüzüm sürdüm eşigine
Girdüm yatdum beşigine/ Kıuds-i mübârekdedür (Ahmed Fakîh, k. 3/17)

'İsâ peygamber beşiği andadır
Oyulmuş şâfi ak mermerdendir (Servet, b. 57)

1.7. Kubbe-i Silsile

Kudüs'teki ziyaret yerlerini detaylı olarak anlatan Ahmed Fakîh'in naklettiğine göre, Kubbetü's-sahre'nin doğu kapısının karşısında bulunan direkler üzerindeki kubbeli yerin adı Kubbe-i Silsile'dir. Burada namaz kılmak faziletlidir:

Çü gün toğuşı kapu karşusunda
Direkler üzre vardır kubbeye anda

Odur ol Kubbe-i Silsile gey bil
Naşib olub varıcağ gir namâz kıl (Ahmed Fakîh, b. 121-122)

1.8. Tevbe/Rahmet Kapısı

Ahmed Fakîh'e göre, Tevbe Kapısı'nın farklı bir yapısı vardır. Servet, Tevbe/Rahmet Kapısı'nın Harem'in yanında olduğunu ve Cennet Kapısı olarak da anıldığını söyler:

Girü ol yanadır Tevbe Kapısı
Anuñ dahı 'acâyibdür yapısı" (Ahmed Fakîh, b. 123)

Bâb-ı Cennet Bâb-ı Rahmet andadır
Tevbe Kapısı Harem yanındadır (Servet, b. 55)

Rahmet Kapısı'nı gören Esîrî, buraya Cennet Kapısı denildiğini de nakleder. Bu kapının iki yanında ağaç vardır. Bunlardan her gün yetmiş bin gümüş ve altın çıkarılmıştır. Allah'ın bu kadar kudret eseri şerefli olan bu yapı içindir. Kubbesinde baştan başa altın ve gümüş vardır. Kubbenin üstüne altından bir geyik şekli yapılmış, buradaki gözlerin yerine mücevherler konulmuştur. Oradan çıkan ışık güneş gibi gündüzü, yıldız gibi geceyi aydınlatmıştır. Kadınlar bu ışıkla iğneye iplik geçirirlermiş. Şair artık bu parlaklığın ortaya çıkmadığını söyler. Esîrî, "Medh-i Bâb-ı Rahmet" başlığında insanların burayı ziyaret ettiğini, Hz. İbrahim'in Rahmet Kapısı'na yüz sürdüğünü söyler. Gümüşten çivisi olan bu mekânda dostlarının namaz kılmasını umar (Kolbaş, 2021: 410, 464-465):

Tag u beleñ[i] aşalar Kıuds iklimine düşeler
Yüz sürür begler paşalar gelüñ Cennet Kapısı'na (Esîrî, b. 1303)

1.9. Rabia Kabri

İslam tarihinde önemli bir yeri olan kadın sufilerden Rabia el-Adeviye'nin kabri bir rivayete göre Kudüs'tedir. Ahmed Fakîh, Rabia'nın kabrinde *Kur'an* okuyup dua etmek gerektiğini belirtir. Nihânî de Rabia'nın mezarını gördüğünü bildirir. Esîrî, Kudüs'ün kutsiyetini ifade ederken Rabia el-Adeviye'nin kabrinin burada bulunduğunu söyler:

Ziyâret kıl du‘â et okı Qur‘ân
Tolaşursañ Râbî‘â kabrin ey cân (Ahmed Fakîh, b. 127)

Hudâ lütf eyledi hem Tûr‘a vardum
Mezâr-ı Râbî‘a’yı anda gördüm
Nebî ‘İsâ kademinde yüz urdum
Şükür gördüm gelüp Kuds-i Şerîf‘i (Nihânî, b. 14)

Ķudüs çü Tañrı evi ĶaĶ ana kıldı sevi
Râbî‘a-ı ‘Adevî Ķuds-i mübârekdedür (Esîrî, b. 370)

1.10. Tûr Dağı

Ahmed Fakîh, Tur Dağı’nın Harem’e bir mil uzaklıkta olduğunu belirtir. Hz. Musa bu dağa gitmiş ve orada Allah’a yakarmıştır. İsa Peygamber buradan göğe yükselmiştir. Tur Dağı’nı ziyaret edenin *Kur’an* okuyup dua etmesi gerekir. Nihânî de Kudüs seyahati sırasında buraya gittiğini söyler:

Anuñ karşınadur Tûr Tağı
Ķarem’den bir mîl ancak var ırağı

‘İsâ Peygâmbere andan göge gitmiş
Mübârek ayağı anda yir itmiş (Ahmed Fakîh, b. 124,126)

Hudâ lütf eyledi hem Tûr‘a vardum
Mezâr-ı Râbî‘a’yı anda gördüm
Nebî ‘İsâ kademinde yüz urdum
Şükür gördüm gelüp Kuds-i Şerîf‘i (Nihânî, b. 14)

Esîrî, “Hikâyet-i Mûsâ Aleyhisselam” başlığında bir kıssaya yer verir. Aktardığına göre Hz. Musa bir gün Allah’ın cemalini görmek için niyazda bulunur. Cenab-ı Hak onda kendisini görececek bir mecalin olmadığını söyler. Hz. Musa ısrarla cemal-i ilahiyi görmek ister. Allah dağların bile tecellisine dayanamayıp eriyeceğini, denizlerin bir ateşle kuruyacağını bildirir. Hz. Musa’nın ısrarı üzerine Allah zatını dağa gösterdiğinde dağ baştan başa yanarak kapkara olur. Bu dağın taşına Musa taşı derler. Buranın taşından yüzük ve tespih yapılır. Hacılar bu tespihleri hediye etmek için alır. Bu dağ Musa Türbesi’ne de yakındır (Kolbaş, 2021: 422-423):

Mûsâ Türbesi’ne yakındur o tağ
Cümlesi kapkaradur degüldür ağ

Esîrî, “Hikâyet-i Tûr” başlıklı manzumesinde Tûr Dağı’nın bütün dağlar arasında seçkin bir yere sahip olduğunu bildirir. Naklettiğine göre, Peygamber’in ashabından olan Selman-ı Farisî’nin kabri buradadır. Hz. Muhammed, Miraç gecesi Tûr’da iki rekât namaz kıldı. Tûr-ı Sînâ, Kudüs ile birbirine komşudur ve bu şehrin süsüdür. Rabia dünya işlerinde uzaklaşmak için bu dağa gelerek bahtiyar oldu. Musa Peygamber burada Allah’a yakardı ve yaratıcı buraya nazar etti. Evliya ve enbiya burada bulundu. Kudüs’e gelen muhakkak Tûr Dağı’nı ziyaret etmelidir (Kolbaş, 2021: 462-463):

Cümle tağlaruñ güzîni Tûr’dur
ĶaĶ nazar itdügi yir ma‘mürdur (Esîrî, b. 1262)

1.11. Hz. Musa Türbesi

Esîrî “Memât-ı Mûsâ Aleyhisselâm” ve “Medh-i Mûsâ Aleyhisselâm” başlıklarında her gün yetmiş bin meleğin Hz. Musa’nın türbesini ziyaret ettiğini, kendisinin de burayı gördüğünü söyler. Daha sonra Kudüs’e gelenlerin Hz. Musa’nın kabrini ziyaret ettiğini, buranın meleklerle dolu olduğunu, bu yolda çekilen zahmetin rahmete dönüşeceğini ifade eder (Kolbaş, 2021: 428-429). Servet de Hz. Musa’nın kabrinden bahseder:

Ûuds’e varursan iy kişi vargıl Mûsâ Peygâmbere
Gider gönülden teşvîşi vargıl Mûsâ Peygâmbere (Esîrî, b. 753)

Ûuds’de yakın Hâzret-i Mûsâ nebî
Bir cânibde Hâlîlü’r-rahmân ebî (Servet, b. 61)

1.12. Cehennem Deresi

Ahmed Fakîh’in naklettiğine göre, Tûr Dağı’yla Sahre arasında bulunan Harem’in dışındaki yer Cehennem Deresi’dir. Bu derenin yukarısında bahçeler vardır. Buralar cennete benzer yerlerdir:

O Tûr Tağı’yla Şahre’nün aresi
Harem’den taşra Cehennem Deresi

O derenin yukarı bahçeler var
Anı uçmağa beñzedürler ey yâr (Ahmed Fakîh, b. 130-131)

1.13. Hz. Meryem’in Kabri

Ahmed Fakîh’in verdiği bilgilere göre, Cehennem Deresi’nin aşağısında bir yapı vardır. Bu mekâna girmek için bir kapı bulunur. Buradaki elli basamaklı merdivenden inildiğinde Hz. Meryem’in kabrine ulaşılır. Servet de Hz. Meryem’in kabrinin Kudüs’te olduğuna değinir:

İnersin elli ayak nerdübândan
Çü bir kapu görünür girgil andan (Ahmed Fakîh, b. 133)

Hâzret-i ‘Îsâ göge gitdüğü yir
Meryem’ün kabri de anda ey dilîr (Servet, b. 60)

1.14. Süleyman Makamı

Ahmed Fakîh’in hakkında malumat verdiği yapılardan biri de Süleyman Makamı’dır. Naklettiğine göre, burası Kubbetü’s-sahre’nin kuzeyindeki beyaz kubbeli yerdir:

O Şahre’nün çü foryazdan yanına
Bir aq kubbe görüb didüm ki bu ne

Didiler kim Süleymân’uñ maqâmı
Özi gidüb qalıbdur şimdi nâmı (Ahmed Fakîh, b. 135-136)

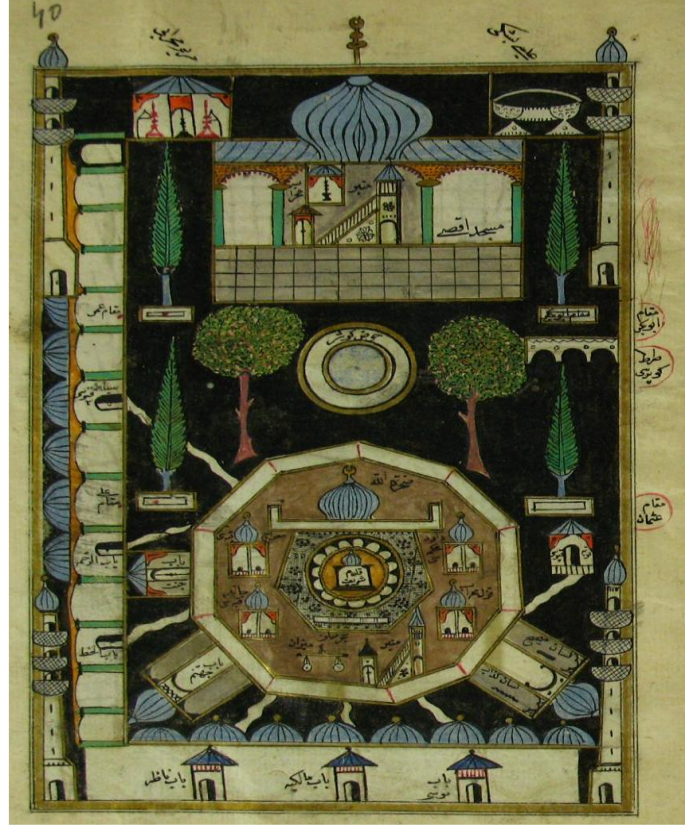
1.15. Beytülahm Kilisesi

Hz. Îsâ’nın doğduğu yer olarak bilinen bu yapı Kudüs’ün güneyinde yer alır. Kutsiyetinden dolayı Hristiyanlar tarafından ziyaret edilen önemli mekânlardan birdir (Küçük, 1992: 86). Ahmed Fakîh, Hz. Îsâ’nın Beytülahm Kilisesi’nde doğduğuna ve bu kutsal yerin Kudüs’te bulunduğuna değinir:

Beytü’l-laħm kenîse / Ki anda doğdı ‘Îsâ
Irâq degül ol kısa / Ûuds-i mübârekdedür (Ahmed Fakîh, k. 3/b.16)

Bahsi geçen yerlerin dışında Esîrî, Kudüs’le ilgili olarak Hz. Meryem’in hamileliği ve Hz. Îsâ’nın doğumunu anlatır. Hikâye-i Râbia-i Adevî Rahmetu’llahu Aleyhâ’da, Rabia’nın Tûr-ı

Sînâ Dağı'na çıktığını ve üç gün Allah'a niyazda bulunduğundan bahseder (bk. Kolbaş, 2021: 429-434; 458-460). Hac konulu eser kaleme alan şairlerden biri de Bahtî'dir. *Manzûme fi Menâsik-i Hacc* adlı eserin elde bulunan nüshasında Kudüs'le ilgili bir minyatüre yer verilmiştir. Burada yukarıda bahsi geçen birçok mekânın tasvir edildiği görülmektedir.

Resim 1: Bahtî, *Menâsikü'l-hacc*, (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Aşir Efendi, 123), 40a.

Sonuç

Hac farızasını eda etmek için Hicaz bölgesine seyahat eden bazı Osmanlı şairleri bu yolculuğu tasvir eden eserler kaleme almışlardır. Bazı kabilelerin hac yolculuğu sırasında başta İslamiyet olmak üzere diğer semavi dinler için de önem arz eden Kudüs'e uğradıkları bilinmektedir. Hac seyahati esnasında Kudüs'ü ziyaret eden Ahmed Fakîh, Esîrî, Nihânî ve Servet bu yolculuğu manzum olarak nakletmişlerdir. 17. asır şairlerinden Aksaraylı Hasan Rızâyî'nin, *Tuhfetü'l-menâzil* adlı eserinden hareketle, Kudüs'e uğradığı anlaşılmaktadır. Eserin elde olan bir yazmasında bu menzille ilgili sadece bir sayfa yer almaktadır. Burada Kudüs'e gitme arzusunu dile getirir. Ahmed Fakîh; seyahatnamesinde sade ve anlaşılır bir dil tercih etmiş, Kubbetü's-sahre ve Mescid-i Aksa gibi Kudüs'teki ziyaret yerlerini kapı, pencere ve kandil sayılarına kadar detaylı bir şekilde tasvir etmiştir. *Kitâbu Evsâfi'l-mesâcidi's-şerîfe*, menâzil-i hac türü eserlerin ilklerinden olması hasebiyle bu konuda yazılan eserlere örneklik teşkil etmiştir. Ahmed Fakîh, betimlerinde canlı bir üslup kullanmış ve yaşadığı dönemde kaleme alınan dinî-tasavvufî eserlerdeki nasihat geleneğinin etkisiyle bazen okuyucuya öğütler vermiştir. Ahmed Fakîh, kendisinden sonra hac seyahatnamesi kaleme alan şairlerin Kudüs'le ilgili ayrıntılı bilgi vermesine ihtiyaç bırakmayacak kadar detaylı bir anlatım tercih etmiştir. Esîrî, *Hüsâmnâme* adlı hacimli eserinde Kudüs'te bulunan mekânları Ahmed Fakîh kadar detaylı tanıtmamakla beraber buradaki ziyaret yerleriyle ilgili İslam tarihi için önemli görülen şahsiyetlerin başından geçen hadiseleri nakletmiştir. Bu yönüyle diğer eserlerden farklılık gösterir. Ahmed Fakîh ve Esîrî'nin

eserleri yazım tarihi itibarıyla birbirine yakın olduğu için dil ve üslup açısından benzer özellikler gösterir. Mekân tasvir edildikten sonra gıl/gil emir kipiyle okuyucunun yapması gereken şeyler sıralanır. Nihânî ve Servet'in eserlerinde ise bazı menzillerin adı anılmış, buralarla ilgili kısmi izahlar yapılmıştır. Bazen de her iki eserde sadece ziyaret yerlerinin adı zikredilmiştir. Nihanî, Servet'e göre daha fazla ayrıntıya yermiştir. Mesela, Kubbetü's-sahre'yi anlatırken buranın sekizgen olduğunu, mermerlerin altın suyu ile yapıldığını aktarır. Servet ise sadece Kubbetü's-sahre'nin ismini zikrederek burayı gördüğünü ifade eder. Mescid-i Aksâ, Harem, Tûr Dağı, Kubbetü's-sahre, Cehennem Deresi, Beytülahm Kilisesi, Süleyman Makamı, Hz. Meryem'in Kabri, Hz. Musa Türbesi, Rabia Kabri, Tevbe/Rahmet Kapısı, Kubbe-i Silsile ve İsa Beşiği şairlerin hakkında bilgi verdiği yerler olarak karşımıza çıkmaktadır. Söz konusu mekânlar arasında Kubbe-i Silsile, Cehennem Deresi, Süleyman Makamı ve Beytülahm Kilisesi hakkında sadece Ahmed Fakîh bilgi vermiş; Hz. Musa Türbesi hakkındaki malumatı Esîrî nakletmiştir. Mezkûr şairler arasında ziyaret yerlerinden en çok bahseden Ahmed Fakîh'tir. Müellifler öncelikle Şam üzerinden Kudüs'e geldiklerine, buranın Müslümanlar için mukaddes bir şehir olduğuna vurgu yapmışlardır. Ayrıca Bahtî'nin hac konakları hakkında bilgi verdiği manzum eserinin bir nüshasında Kudüs'te bulunan ziyaret yerleri bir minyatürle tasvir edilmiştir. Bu minyatürde diğer eserlerde bahse konu edilmeyen mekânlar da yer almaktadır. Farklı zamanlarda yazılan bu metinlerde gidilen yerlerle ilgili verilen bilgiler kıymet arz eder. Bu eserler, bir bakıma kendilerinden sonra hacca gidecekler için birer gezi ve ziyaret rehberi hüviyetindedir.

Kaynakça

- Altınışik, M. E. (2023), "Nihânî'nin Manzum Hac Seyâhatnâmesi". *Korkut Ata Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, C. 1, s. 715- 736.
- Altınova, M. (2018). "Klasik Türk Şairlerinin Dilinden Kudüs ve Mescid-i Aksâ". *Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi*, C. 2/2 s. 138-158.
- Avcı, C. (2002). "Kudüs/Fethedilişinden Haçlı İstilasına Kadar". *DİA*. C. 26, s. 327-329.
- Aydemir, A. (2006). *İslâmî Kaynaklara Göre Peygamberler*. Ankara: TDV Yayınları.
- Bahtî. *Menâsikü'l-hacc*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Aşir Efendi, 123, vr. 1b-40a.
- Cankurt, H. (2021). "Seyyid Hasan Rızâyî el-Aksarâyî". *E-Aksaray Ansiklopedisi*, 2026. <https://e-sehir.aksaray.edu.tr/2021/08/19/seyyid-hasan-rizayi-el-aksarayi/> Erişim tarihi: 04.01.2026.
- Coşkun, M. (2002). *Manzum ve Mensur Osmanlı Hac Seyahatnameleri ve Nâbi'nin Tuhfetü'l-Harameyn'i*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Coşkun, Y.; Velioglu, M. (2017). *Na'imî Fezâ'il-i Kuds*. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları.
- Donuk, S. (2017). "Servet Mahlaslı Bir Şaire Mâl Edilen Manzum Bir Hac Seyahatnâmesi". *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, C. 41 s. 13-38.
- Eroğlu, Ş. (2022). "Tarihi Bir Vesika Olarak Hac Seyahatnameleri: Morali Bahtî'nin 'Manzûme fi-Menâsiki'l-Hacc' Örneği". *XVIII. Türk Tarih Kongresi*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Eroğlu, Ş. (2022). *Osmanlı'da Hac Kültürünün Dolaşımında Hac El Yazmaları: Nebzetü'l-Menâsik Mekke Medine Kudüs*. Ankara: Atlas Kitap.
- Harman, Ö. F. (2002). "Kudüs". *DİA*. C. 26, s. 323-326.
- Hasan Rızâyî (1074/1664). *Tuhfetü'l-menâzil*. Cambridge Üniversitesi Kütüphanesi Or. 662(8).
- Karga G., B. (2018). "XVII. Yüzyılda Kudüs'te Olmak: Hıfzî'nin Kudüs İzlenimleri". *İsrailiyat: İsrail ve Yahudi Çalışmaları Dergisi*, C. 2, s. 132-145.

- Kaya, Ö. E. (2022). “Menzilnâmeler Üzerine Bir Literatür Değerlendirmesi”. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* C. 20/40, s. 401-418.
- Kolbaş, O. (2023). *Ahmet Fakîh Kitâbu Evşâfî'l-Mesâcidi'ş-Şerîfe*. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Yayınları.
- Kolbaş, O. (2021). *Esîri'nin Hüsâm-nâme Adlı Manzum Hac Seyahat-nâmesi (İnceleme- Metin Tenkidi-Nesre Çeviri-Açıklamalar-Sözlük-Özel Adlar Dizini)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü: İstanbul.
- Küçük, A. (1992). “Beytülahm”. *DİA*. C. 6, s. 86-88.
- Mazıoğlu, H. (1974). *Kitâbu Evşâfi Mesâcidi'ş-Şerîfe*. Ankara: TDK Yayınları.
- Oktay, A. (2018). “Kudüs Tasvirleri: Kitâbu Evşâfî Mesâcidi'ş-Şerîfe ve Tuhfetü'l-Harameyn Örnekleri”, *Mukaddime* C. 9/1, s. 111-132.
- Öztürk, M. (2017). “Türk Edebiyatında Kudüs Teması”. *Journal of Islamicjerusalem Studies* C. 17/2, s. 39-57.
- Seydi, K. (2023). “Türk Edebiyatında Menâzil-i Haclar ve Kadri'nin “Menâzilü't-Tarîk ilâ Beytillâhi'l-Atîk”. *Turkish Academic Research Review*, C. 8/1, s. 110-137.
- Tezcan, S. (2020). “Seyahatnamelerde Kudüs”, *Huzuru Bekleyen Şehir Kudüs*. ed. Aydınlı, O., İstanbul: İlim Yayma Vakfı Yayınları.
- Yazıcı, H. (2009). “Seyahatnâme”, *DİA*, C. 37, s. 9-11.
- Yıldırım, B. (2023). *Müslüman Seyyahlara Göre Kudüs (Nâsır-ı Hüsrev, İbn Battûta, Evliya Çelebi Ve Şiblî Nu 'Mânî Örneği)*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bursa Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü: Bursa.
- Yılmaz, B. F. (2018). *Hac Menzilnamelerinde Osmanlı Şehirleri*. İstanbul: Simurg Yayınları.